СНИ І ДІЙСНІСТЬ

Було звичайно. Містечко. Лікарня. Я й зі мною тиф. Кулемети набридли буденщиною. Більш цікавило, чи скоро розбере мене. Розбирало, мабуть, одночасно з фронтом. Зашуміло в голові, забухало в скивицях і ось: вперекидьки ходять стіни палати, стеля й підлога валиться, я ловлюсь за останню й сам готуюсь перекинуться, але мене підпирають з боків і в живіт шаблі, а де-кілька конфедерованих жовнірів танцюють навкруг, оскалюючи зуби, як на мертвецькому великодні.

І знову тьма.

Коли ж сонце стрілило мені в лице, я розплющив очі. Ах, яка досада той тиф, як ломить тіло, колиться голова. Чи ж буде досягнений добробут, як зітруть класові суперечности, а не буде знищено хвороб? Ні. Сто тисяч разів ні.

Прокляте життя, проклята стихія, хаос ...

Ей! Хто чує ? Хто дужий ? Ловіть мене в просторі, затримайте вихор...

Але в тій сфері мого перебування не були ані етикету, ні морали. Мною кидало, вихрило й я літав у просторах, як пір'їнка, атом.

Ментами я бачив вогняного лапатого дракона, ментами я просто горів у звичайному заводському горні, ментами всі дрежажі концентрувались у мені, й я задихавсь, затоплювавсь і не знав, по який бік життя вирину.

Але одного ранку мої очі вздріли чотирі білі стіні, а крізь ґратчасте вікно пролазив лагідний, ясний промінь.

Гаразд. Значить — на цьому світі. Ще зустріну весну. Дай відпочить.

Заплющив очі й тихо заснув.

Через кілька годин я вже міркував:

Життя прекрасне. Контрасти лише відтінюють його.' Прекрасна весна після зими, прекрасне одужування після хвороби. Прекрасне одужування й весна.

Підвівсь на ліжку й заглядав у сад. Мої запаморочені очі вздріли ще голі, але вже співучі дерева. І я нервами співав:

Туди, на простір, де сяє сонце, де гімн життю...

Раптом кляцнув замок у дверях і з їжею ввійшла санітарка.

І санітарка моя скорботна, лагідна — вона теж прекрасна.

— Як ваше здоров'я. ?

— Прекрасне! Бачте, я сміюсь... Сміюсь...

— Товаришко, що з вами ? Ви плачете ?!.

— А ви"й не знаєте! Поляки вас стережуть. Трох ваших зарубали, а на ваші бамаги глянули та й зачинили сюди. Тепер замикають, стережуть ...

Ось воно — життя! Від несподіванки у мене в очах замигали кола, як тіні від пропелера перед відльотом, але я не міг нікуди летіть.

*

Я був відповідальним робітником агітпропу дивізії. До мене завітав у гості польський військовий слідчий. Він говорив українською мовою.

— Як ся маєте? Поправляєтесь...

— Що ви маєте зі мною робити? Для чого зачинили в окрему кімнату ?..

— О, товариш для нас дорогий. Товариш нам розкаже де-що про свою роботу...

— Що?!

— А ні, то ми зуміємо подякувати, як моїй родині ваша Чека...

— Морда! — скрикнув я.

— Пся крев! — зчервонів слідчий. — Большевікі! Комуністи ! Злодзєї ...

Я схопився з ліжка, щоб хворими руками розірвати його звірячу пащеку, але світ мені закрутивсь, і я знову впав на ліжко, а тим часом увійшов лікар, всовіщаючи:

— Не хвилюйте хворого,— йому шкодить! Замок у дверях кляцнув, і я знову лишився один. Я мусів видужувати, щоб з мукою вмерти.

Ні, крсще зараз, в цей мент... "Не хвилюйте, йому шкодить" — Ха-ха!.. Людожери! Задушив — би оцими хворими руками. Але що зроблю? Сам себе за пальця кусаю. Я безсилий. Лягти відпочить. Лягти, видужать, щоб безглуздо вмерти. І на біса родився ? Що завоював, що дав людству? Мишеня, яким пограється польська кішка. Ех! Чи думав ти, Андрію, що таким буде твій кінець, як ще недавно виступав на мітингах,

світ перевертав?! А тепер... сам перевернешся й ні одна близька душа не знатиме й не побачить. Валю, Валю... так завоювали ми своє щастя

Тепер чави, чави, муко, серце, щоб витягнуться й більше не встать.

Але біль ущух. Я йшов до неї, був сонячний весняний день і вона сонячна, весняна мене зустріла:

— Ти змарнів. Бідний, Андрійку. Ти сумний? Глянь, як весело скрізь. Вже нема ні одного нашого ворога. Тепер наше свято... Свято, Андрійку.

— Свято, Валю!

— Любий!

І ми музично злилися.

Але раптом хтось жорстоко по голові. Я кинув очима: Жах! Чотирі стіні й заґратоване вікно. У-у, проклята дійсність! Ах, чому я не заснув навік? Але скоро знову я був у неї, знову забував небезпеку, був щасливим, та дійсність жорстоко розлучала.

Сто раз проклята дійсність, сто раз вона мене розлучала зі щастям . . Я бажав сну глибокого, безповоротного. Я вірив у сон. Справді, що таке дійсність, а що сон? Я міг поглибитися в сон навік і там моя дійсність...

І я поглибився.

Валю,— питав її,— ти не думаєш, що наше щастя й на цей раз сон?

— Ні, коханий, не бійся.. Наше шастя стале, безповоротне. Воно всесвіт, вся іагмонія сучасного життя. Не бійся, любий, ти просто заляканий минулим. Ти був у полоні, тебе мали розстріляти, але ти

заснув глибоко, безповоротно, і твій сон,— наша дійсність, наше завоювання ...

І я ходив щасливий, безпечний, вільний ...

Життя таке гармонійне, прекрасне! Всі обличчя, які я стрівав, раділи й сяли.

Раптом загуркотіло. Несподіваний жах охопив: невже надходить та дійсність? Не може бути. Сон мій вічний... Геть, геть, дійсність... Я глиблюсь, але виразно чую голос дійсносте:

— Вставайте, їжте, поки гаряче.

Я плющив очі, хапайсь за останній відблиск сну, але дійсність владно мене покликала Остання риска промайнула й ось: Санітарка з паруючими мисками.

— їжте, поки гаряче. Це тільки для вас курка... Казали, вам треба скоро поправляться...

— "Скоро поправляться"... Я так невдало посміхнувсь, що санітарка потемніла на лиці.

— А може вам нічого й не буде. Вони ж так пильнують вас. Вн., мабуть, теж з панів?

— Занесіть, товаришко, це панам, а я нічого не хочу. Товаришка враз бризнула сльозами, й мов ображена, вибігла з

кімнати.

Ах, життя мало бути таким прекрасним, а я його не побачу. Мій сон буде тьма. Валю, Валю, жити! Бачити рух...

Я відчув таку жагу життя, що зірвавсь і здатний був бігти напролом. Доречи й двері були відчинені, але я знав, що біля виходу вартовий, — а ноги в мене дрижали й в очах туманіло.

Я впав безсило й безпорадно на ліжко й від часу дитячих років вперше розридавсь.

То-ж кожна хвилина, кожна мить наближала мені смерть. От я порахував: раз-два... і вже коротша нитка життя.

Ах жити, жити. За всяку ціну !

Від цього бажання я стогнав, скручувавсь, мов уж.

До мене покликали лікаря.

— Ви вже цілком здоровий, — сказав він,— вам треба тепер тільки добре їсти, щоб окрепнути, і ми вас скоро випишемо

— Але ж, докторе! Подумайте. Куди ви мене виписуєте, в рос-ход? Ради бога, перечасуйте з цим. Скажіть, що в мене температура, що якісь ускладнення ..

Я цілком сподівавсь на таку допомогу доктора. Перші дні, коли мене ще не розібрало, ми навіть сприятелювались з ним. Він сам колись був с. — д., де який час сидів у тюрьмі. Ми з ним вели щирі розмови. Тоді були більшовики, і він співчував більшовикам. Але на цей раз він лукаво оскалив зуби:

— На що вам "часувать"? Більшовики все одно не вернуться... У мене покроїлось серце, але я стис зуби й спокійно сказав:

— Не потрібні мені більшовики. У мене є за Дніпром старенька мати. Я хтів би пождать, поки поляки туди підуть, щоб побачитися з нею... Десять років не бачив...

Тоді доктор подобрішав:

— Як що можу я надіятись на компенсацію з вашого боку. Я міцніше стис зуби й відповів:

— У бекеші в мене є зашитий портсигар з золотими монограмами. Принесіть мені тільки бекешу—-я вам його віддам.

Тоді ми розстались друзями.

Цілу ніч я думав про міщанство життя.

У мене за стіною немилосердно стогнав хворий. Я думав: чи ж варто родитись, щоб отак мучитись?' На ранок стогін стих.

Прийшла санітарка й повідомила, що за стіною помер чоловік з села. Він уже був видужав від тифу та жінка потай принесла свяченої ковбаси, він наївсь і помер.

Я подумав: не все одно, чи від свяченої ковбаси чи від кулі?!— Закутався з головою й спокійно заснув.

Віддаючи лікареві портсигара, собі я залишив потай маленького бравнінга з пятьма кулями.

Після цього я з'їдав все, що мені подавали.

Потім я попрохав санітарку, щоб підмостила мені боки будь-якими штанами і вона це зробила без ніякої компенсації.

Тоді вирішив, що на початок вистачить мені й цієї одежини.

Дні були гожі, сонячні. На деревах розпукувались бруньки. Я підходив до подвійного вікна й відклеював потроху папір, що ним було затуцковано на зиму. Грати мали витляд залізних штахетів, що впиралися списами до верху, але не були приковані. Я раз-по-раз міряв їх очима зверху до поперечки.

Теоретично всі обрахунки були зроблені.

І от, після вечері, я попробував свої м'язи, зробив кілька вправ і вирішив, що настав час.

Ніч була темна, зоряна. В кімнаті я теж загасив каганця й потай підійшов.

Тріснувши, зашипіло вікно лишками паперу. Я просадив руку до надвірнього,—воно теж гукнуло зрадливо в пітьму, але покірливо роздалось.

Свіже повітря так дихнуло, що я від несподіванки поточивсь назад і сів на ліжко, щоб віддихатись.

— Воля! Воля! — манило на двір. Десь гавкали собаки. Хтось затяг пісню.

Не гаючи часу, я став на вікно у весь зріст і вчепивсь руками за прута. Але проклятий вперто стояв на варті, як вірний салдат.

Тоді я вперсь ногами в грати, сціпив зуби й нарешті він поволі став згинатись, але в мене вже в очах зайнялись ілюмінаційно вогні, хвилясто замигали тіні, і я в мент брязнув головою об шкло.

Все заходило ходором, не почував під собою підпори, здавалось, летів у безодню, але в той же час був свідомий того, що скандально впав. Ще блимала надія — може так безкарно й пройде: мені — ж тільки ще одного прута зігнути.

Коли — ж лупнув очима ■— на мене крізь вікно світив жовнір. Чомусь думав, що то сон, втеча моя наперед. Не вірилось, що реальні люде мене вкладають на постіль, не вірилось, що реальна рушниця стала сторожко біля мене. Було байдужісінько. Тим більш, що надійшла Валя.

Якось трапилось, що ми опинилися вдвох за ґратами. Один прут був зігнутий,— це я виразно бачив, — тоді ми спільно взялись і вмент зігнувсь другий.

Я швидко був на дворі. Коли — ж підійшла Валя, пруття враз піднялось. Вона силкувалась зігнути, я допомагав, але було незручно й вона стратила надію.

— Тікай, любий, бо загинем удвох.

— Люба! Як гинуть, то разом, я без тебе не можу. Де — ж найду своє щастя?

— Колись буде в соціялізмі, а тепер у боротьбі. Поспішай. Твоє життя ще потрібне для людства.

Але в той же мент з-за рогу вискочив жовнір.

— Тікай! — кричить вона, а я вже відчув міцну руку на собі. Від того дотику здригнувсь. Повів очима — я в тій же кімнаті. Біля мене жовнір на стільці, але Валі нема.

Вдень у мене був слідчий.

— Ми мусимо з вами серйозно побалакати. Для нас не секрет, що, перебуваючи у військовій частині, ви вели й політпрацю в окрузі Факт же, що вам відома вся сітка політорганізацій. Будьте певні, що , ми вас оцінимо...

"Оцінимо" — посміхнувсь я й поруч прозгучало: "наше щастя в боротьбі"...

Тоді вголос додав:

— Нічого я вам не скажу. Ідіть ви к чорту. І другого дня з вуст військового суду в тому — ж містечку мені була відповідь:

— Зачшеліць.

Що — ж, такий розрахунок життя. Чогось крутилась в голові: "фіть виграв, фіть програв". А може то так пташки співали? Одним словом, я був у хорошому настрої. Привели мене в ту саму комірочку два жовніри.

Апетит почував величезний. Здається, ззів — би п'ять обідів зараз, але подали тільки одного. Тоді вирішив надолужити сном. Втома була, як після добре закінченої праці.

І сон був теж гарний. Я прокидавсь, їв і знову спав, а бідні жовніри день і ніч тупали: один знадвору, біля вікна а другий під дверима.

Але другого дня було навпаки: жовніри грілись проти сонця на канаві, а я копав. Та це мене не дуже печалило: всяка праця буває приємною після ледачого лежання. І мені було приємно. Не все одно, копати льоха, щоб картоплю всипать, чи яму, щоб самому в ній лягти?! Аби праця.

Зовсім такий день був тоді, як батько копав. Тут співочі кущі оточують, а там були садки і верба — ж — зелена, зелена... Ех, тоді ми з тієї верби робили з Ригором свистки й свистали, свистали, аж в очах темніло.

А батько з льоху: "а не позакладає вам"...

Ха-ха ... Не любив свисту старий. Ще не любив, як діти плачуть, а в нас завжди в колисці пищало мале...

— Прендзей, прендзей, пані! — раптом дисонансом різнув жовнір. Да. Слід-би "прендзей".— Тоді батько за день доброго півльоха

викопав, а тут паршивенької ями не здужаізш. Проклятущий тиф — через нього мушу ще завтра копати.

Мусів плентатись до своєї кімнати, щоб підхарчуватися.

О! Завтра я напевне закінчу.

Ну, а далі що?

А далі ти повинен лягти мертвим у неї.

Я ? Ляжу мертвим ? Я, що такий апетит почуваю ? Та ніколи в світі!

Чудак ти, Андрію, — ти зараз не всвідомлюєш цього, ти втомився, а от завтра побачиш...

Нічого не побачу. Та й хто ти такий, що налазиш ? Я спати хочу.

Я — твій розум. Не спи, бо проспиш життя. От, щоб не заспав був у ранці сьогодні, щоб захопив бравнінга, може що й було-б. Не спи — ж на цей раз. Захопи бравнінга, ще може й врятуєш життя.

А нащо мені життя ? Я спати хочу.

Нащо? Зараз не пригадаю, не скажу. Але знаю, що колись ти сам хотів зберегти його надовго. Бережи — ж, бо будеш каятися... Будеш каятися!

Не налазь, сатано. І я так штовхнув свого розума, що очі мені проясніли.

— Ха-ха! — всміхнувсь собі, — дурень же ти, а не розум. Радить , цілу ніч не спать, щоб завчасу взяти бравнінга, поки ввійдуть вартові,— та я його зараз любенько заховаю в пояс, та й буду спать, а в ранці готовий.

Так і зробив. Але клятий бравнінг муляв і без того намуляні боки. Хотілось жбурнути ним до біса, але тут встрявав розум! Не руш, хай лежить. Так треба.

На біса, — я спати хочу. От на злість викину й як уб'ють, буду спати й спати...

А Валю не хочеш бачити? І Валю до біса і всіх, всіх...

Чудак ти, на біса — ж тобі зараз спати, як з завтрішнього дня ти заснеш навік ?..

О, ти так? Хитрий. Про це я ще подумаю. Може ще зовсім не правда, що після смерти люде ніяк не живуть. А фосфоресценція? Вона вийде з могили й нічого не почуває ?! А кожний атом ?.. Брате, може зазнаєш ще тисячі життя і в рослині, й тварині й людині.

Поле життя стало таким широким, що я зовсім розбавився в йому, але всюди почував намуляні боки від бравнінга. Як не дробились молекули, але всюди зі мною був біль, і я, в полі своїх атомів, був трагічною істотою. Мій безмовний крик не помічавсь у шумі природи. Я бажав утіхи, поради ...

І ось голос Валі:

— Любий, усіх нас хрест двацятого віку — бравнінг. Ми мусим нести його, бо ми ніколи не воскреснем. Наші атоми будуть безмовні, як зараз твої. Після смерти ми ніколи не скажем про любов. Ти-ж знаєш, шо таке велика вселюдська любов ?!..

Любов! Я відчув таке радісне переповнення, що хотілось крикнуть на всесвіт:

"Любов"! Але видобути голосу не міг. Від цього мене опанувало таке обурення, що концентрувались молекули, хвилювалось море, шугала буря, — напружував останні сили й от струсну землею, але тут я прокинувся й сказав собі!

— Як засиплють — тоді чорта з два закричиш.

Я вже не міг влежати. Ходив по кімнаті. Хотілось, щоб скоріше виводили на сонце, бо тут дрижаки дошкуляли.

Коли-ж принесли гаряче молоко, до нього я не доткнувся: що молоко в порівнянні з сонцем ?

Не снідавши, я й вийшов.

Дорогою на нас ззирались діти.

Таким і я недавно грався. Невже так скоро доріс до того, щоб умерти? То-ж одна мить.

Заялозений коваль аж із кузні вийшов, проводячи нас очима.

Да. Він ще буде жити, ще буде підковувати панських коней. І хто зна, коли його обличчя стане вмитим? Чи-ж вирветься з його скутих грудей любов на всесвіт? Тільки бурею дихне, поки не луснуть на них ланцюги. Чи-ж не кує їх він сам? Чи не вкорочуть собі життя оці жовніри, розстрілюючи инших. Хто вони? Хто їх батьки? Невже пани ?

Про це мабуть думали й жовніри, бо йшли по — обабіч мовчки, замислені...

— Хто ваші батьки? — запитав.

Вони злякано переглянулись, а потім один, захищаючись від мого наступу, кинув:

— Мільч!

І я мовчки дійшов до своєї ями. Кожний штих заступом робив її глибшою. Я почував, як близиться кінець. Кров у жилах запинялась" голова наморочилась. Я не міг думати про те, що роблю, але мусів думати, що мені робити. Тремтяче лапав себе за пояс і загадував: "починаю"!

Але хтось другий сумнівавсь: може, ще рано. Може, як обійдеться ...

Я губився. Хотілося поради. Яма сягала по груди, і мене душила тиша.

— Хлопці, — вичавив з ями голос, — як вам здається, чи після смерти справді живуть люди?

Хлопці здригнулись, але один, лютий за те, що його потурбував, різнув:

— Зобачиш!

Але дивлячись собі під ноги, я вже ясно знав, що нічого не побачу. Вже тепер темніло в очах від тієї уявної тьми. В грудях сперло. Не міг копати вглиб. Почав східці.

— Пся-крев, цо то робєш? — раптом ляснуло наді мною.

І нестямившись, я два рази гримнув йому в відповідь, коли — ж рушницею глянула друга постать, я прокляв її останніми трьома кулями і, ставши на спину покірного охоронця, що вкляк середі мною,— миттю вискочив з ями.

— Воля! — шуміло в ушах. — але я мусів шалено перемагати простір кущами і лісом, щоб наздогнати її.

1925 р.